

hogy a magyarországi rendtartomány provinciálisa, P. Muska röviddel korábban elhunyt, és helyére P. Makó Pált választották, „aki különböző matematikai műveiről ismert, és egy nagyon aktív és ravasz férfiú”. A hirdetés megjegyzi, hogy a jezsuiták Magyarországon majdnem nyilvánosan működnek. Ezt a hírt a *Mercure de France* 1784. október 23-i száma is átvette. Makónak volt rendtársaival való kapcsolatáról érdekes adatok találhatóak *Martinovics Ignác* korabeli besúgó-jelentéseiben is, amelyek persze megfelelő kritikával kezelendők. Ez vonatkozik azokra a 20. századi publikációkra is, amelyek a jelentések egyes részleteit közölték. Martinovics szerint Makó Pál apát volt a feje az általa jezsuita theokratapártnak nevezett titkos csoportnak, amely exjezsuitákból és elvbarátaikból állott, és az volt a célja, hogy a vallás védelmének ürügye alatt az ország nevelésügyét hatalmába kerítse, a Jézus Társaságot visszaállítsa, és az udvarnál hatalomra juttassa. Martinovicsnak az „álnok” Makó Pálra vonatkozó dehonesztáló véleményét nagyon magyarózsa amiatti sértődöttsége, hogy *Horváth János* 1791-ben megüresedett székét nem ő, hanem *Domin József* nyerte el.

Makó Pál számára életének utolsó éveiben ismét a művelődéspolitikai hozott új feladatokat. Az 1791: LXVII. tc. által kiküldött kilenc rendi bizottság között szerepelt a tanulmányi bizottság (*Deputatio regnicolaris in litteralibus*) is, amelynek az volt a feladata, hogy a következő országgyűlés számára nagy jelentőségű kérdésekben reformterveket és törvényjavaslatokat dolgozzon ki. A bizottság elnöke Ürményi József volt, mint királyi személynök, és a tagok között Makó Pál, *Vezza Gábor* és *Szerdahelyi György Alajos* képviselte a Helytartótanács tanulmányi bizottságát. 1791 őszén és 1793 februárja között 43 alkalommal ülészttek, és be is nyújtottak egy törvénytervezetet, amelynek 7. szakasza a nemzeti nyelv ügyéről intézkedik, kimondva, hogy az 1792: VII. tc.-nek megfelelően a magyar rendes tárgy legyen, továbbá, hogy a grammatikai iskolákban a latin nyelvet a magyar segítségével tanítsák.

Érdekeséggként megemlítjük még, hogy a bizottság előterjesztésében szerepelt az 1791/92-es országgyűlés előtt – Makó Pál indítványára – az iskolai egyenruhára tett javaslat: „hogy a deákok, akik újabban igen hajlamosak a kihágásokra, azonnal felismerhetők legyenek”. Azonban *I. Ferenc* úgy döntött, hogy az ifjúság nem kötelezhető egyforma ruházat viselésére.

A pest-budai másfél évtized, a hivatali teendők sokasága miatt, irodalmi működését tekintve korántsem volt olyan termékeny Makó életében, mint a teréziánusi évek. Életének utolsó éveiből életművének három darabja köthető. Rövidített formában kiadta néhai rendtársa, *Éder Xaver Ferenc* kéziratban maradt földrajzi és néprajzi művét (*Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano...*), amelyet közel száz évvel később Peruban kiadtak spanyolul is, és megjelentetett egy rövid dolgozatot a magyar nyelv oktatásáról (*Brevis institutumum linguae ungaricae adumbratio*), amelynek függelékében egy magyar szótár szerkesztésére vonatkozó véleményét fejtette ki (1792). Legutolsó, kéziratban maradt művét, amely a hallei *J. A. Eberhardt* erkölcsstanának latin fordítása volt (*Philosophia morum in usum universitatis*), már nem tudta sajtó alá rendezni, mert ebben 1793. augusztus 19-én bekövetkezett hirtelen halála megakadályozta. A művet egykori rendtársa, *Anton Kreil* adta ki név nélkül (1796).

Irodalom

1. M. Zemplén J.: *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest (1964) 240–253.
2. Kiss E.: *Matematikai kincsek Bolyai János kéziratok hagyatékából*. Akadémiai Kiadó, Typotex, Budapest (2005) 158.; <http://mek.oszk.hu/05300/05321/05321.pdf>
3. Hajdú V.: *Makó Pál költői mintái és versalkotási módszere az Ad Amicum című elégiája alapján*. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/hajduvera.htm>
4. Sauer, W.: *Österreichische Philosophie zwischen Aufklärung und Restauration*. Rodopi, Amsterdam (1982) 24–53.
5. Wirth L.: Adatok Makó Pálról, családjáról, életművéről. *Jászsági Évkönyv 2009*. Jászberény, 93–129.; <http://jaszsag.uw.hu/oldalak/tartalom/2009/96-tol.pdf>

SZILY KÁLMÁN EMLÉKEZETE

A. Szála Erzsébet
Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron

„...Az ilyen komisz állapotban, amilyenben most vagyunk, mit is tehesen az ember egyebet, mint azt, hogy a dolgozásban lelje örömét...”¹

175 évvel ezelőtt született *id. Szily Kálmán* (Izsák, 1838. június 29. – Budapest, 1924. július 24.) fizikus, nyelvész, műegyetemi rektor, tudományszervező, az Akadémia főtitkára, majd főkönyvtárnoka.

¹ Szily Kálmán levele Herman Ottóhoz. Budapest, 1905. szeptember 30-án. In: A. Szála Erzsébet (szerk.): *id. Szily Kálmán, a tudománytörténész*. Szily Kálmán Alapítvány – Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest (2008) 167. old.

Sokgyermekes nemesi család leszármazottjaként alsóbb iskoláit magántanulóként végezte, majd a budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett. Két esztendeig, 1856–57-ben a József Ipartanoda diákja volt. Egyetemi tanulmányait a bécsi műegyetemen végezte. Tudását jeles külföldi intézményekben, Zürich, Berlin és Heidelberg egyetemeken, *Clausius*, *Zeuner* és *Kirchhoff* előadásainak hallgatásával tökéletesítette.

Hazatérését követően *Sztoczek József* tanársegéde lett az Ipartanodában, majd 1869-ben a kísérleti természettan nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Az 1860-as években a termodinamika kérdésköreibe tartozó, nemzetközileg is elismert kutatásokat végzett. Akadémiai székfoglalójában – *A hő-elmélet második fő tétele, levezetve az elsőből* – a hőelmélet első és második főtételének általános matematikai alakban való megfogalmazására törekedett.

Vezetője volt a matematikai fizika és analitikai mechanika tanszéknek, majd az 1871/72-es tanévtől az akkor létrejött Műegyetemen dékáni posztot töltött be, később (1879-től 1883-ig) az intézmény rektora volt.

Ő indította útjára a *Műegyetemi Lapok* című szakfolyóiratot. Itt adott közre matematikatörténeti publikációkat, fizikatörténeti írásokat és írt régi magyar természettudományi munkákról. Ezekkel az írásaival indította el a hazai tudománytörténeti kutatásokat.² Rektori időszakában még az egyetem építéstörténetével is foglalkozott. Évnyitó és évváró beszédei részben tudománytörténeti-művelődéstörténeti jellegűek voltak.³

Titkára, majd elnöke volt a Természettudományi Társulatlaknak, s az ő ideje alatt tagjaik száma jelentősen megnövekedett. Kiemelkedő szerepe volt a Társulat periodikájá, a *Természettudományi Közlöny* megindításában (ma: *Természet Világa*) 1869-ben. A *Közlöny* hasábjain Szily számos tudománytörténeti írásával találkozhatunk, és itt adott áttekintést a régi magyar természettudósokról is.⁴ 1872-ben indította el a Társulat természettudományi könyvkiadóját. A kiadó gondozásában jelentek meg *Herman Ottó* nagy művei, *Charles Darwin* két alapművének első magyar fordítása, és itt adtak közre először tudománytörténeti munkákat is.⁵

A Magyar Tudományos Akadémia 1865-ben megválasztotta levelező, 1873-ban rendes, 1920-ban tiszteleti tagjává. 1889 és 1905 között az MTA főtitkári tisztségét töltötte be. Ekkor az Akadémia elnöke *Eötvös Loránd* volt. Szily indította útjára a Tudományos Akadémia MTA periodikáját, az *Akadémiai Értesítőt* (ennek jogutóda a *Magyar Tudomány*), és elindította az *Akadémiai Emlékbeszédek* című könyvsorozatot, amely 1944-ig jelent meg (néhány évvel ezelőtt ezt is újraindították).

Támogatásával és szorgalmazásának eredményeként jelenhettek meg *Szinnyei József* nagy bibliográfiai vállalkozásai, továbbá 14 kötetes óriási munkája, a *Magyar írók élete és munkái*, amely mind a humán, mind a reáltudományok művelőinek életművét áttekinti. Szorgalmazta *Bolyai Farkas* és *Bolyai János* főművének latin nyelvű, kritikai jellegű díszkiadását is.

² A. Szála Erzsébet: Szily tudománytörténeti adatsorai. Uo. 29. old.

³ Uo. 30–31. old.

⁴ Uo. 29. old.

⁵ Lásd bővebben: Gazda István: Értékközlő tudomány. Jeles kiadványok a Magyar Természettudományi Társulat első száz évében. *Valóság* 44/5 (2001) 42–55.

1905-ben lemondott főtitkári megbízatásáról, ekkor az Akadémia főkönyvtárosának választották meg. Létrehozta a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-gyűjteményét, s megkezdte *Széchenyi* műveinek kritikai kiadását. Közreműködésével rendszereztek az Akadémia Goethe-gyűjteményét is.

A magyar nyelvtudománynak is kiemelkedő alakja volt ő. Létrehozta a Magyar Nyelvtudományi Társaságot 1904-ben, amelynek első elnökévé választották. A Társaság alelnöke *iffj. Szinnyei József*, a könyvtártudós bibliográfus fia, titkára *Tolnai Vilmos*, jegyzője *Gombocz Zoltán* lett. Szily indította útjára a Társaság lapját, a *Magyar Nyelv* című folyóiratot is (ebben nagyszámú szótörténeti írása jelent meg), s összeállította a kétkötetes *Magyar Nyelvújítás Szótárát* (1902, 1908).⁶

Szily működésének elismerésére a Természettudományi Társulat díjat alapított, amelyet három évenként ítéltek oda. (A sorrendben elsőt 1903-ban maga Szily Kálmán kapta, a másodikat 1906-ban a polihisztorként tisztelt Herman Ottó, a harmadikat a földtudományok művelője, a neves mecénás, *Semsey Andor*; 1909-ben.)

Szily Kálmán halálát követően házi könyvtára a pécsi egyetemi könyvtár része lett. A Szily-kúria ma is áll Zsámbékon. Emlékét őrzi a leszármazottai közreműködésével létrejött alapítvány, amely Budapesten a nevét viselő Szily Kálmán Kéttannyelvű Műszaki Középiskola, Szakiskola és Kollégium keretében működik. Itt állították fel a szobrát is.

E rendkívül széles érdeklődési körű, sokoldalú tudományos tevékenységet kifejtő, fáradhatatlanul dolgozó tudós, Szily Kálmán tiszteletére a *Természet Világa* 1991-ben emlékérmét alapított. „Ez a díj főhajtás szeretne lenni az értelem és hűség előtt, tiszteletünk és szeretetünk jelképe. Olyan szerzőink kapják, akik legalább 50 éve dolgoznak folyóiratunknak, segítik misszióinkat, a tudomány közkinccsá tételét” – áll az alapító iratban.

A Szily Kálmán-emlékérmét 1991-ben adták ki először. Az elismerésben akkor *Bay Zoltán*, *Kunfalvi Rezső*, *Szurovy Géza* és *Vermes Miklós* részesültek. A magyar tudomány jelesei közül Szily-emlékérmét kapott még *Barta György* (1991), *Marx György*, *Simonyi Károly* (1997), *Almár Iván*, *Csaba György* (2005), *Gergely János* (2006), *Berényi Dénes*, *Császár Ákos* (2008) és *Abonyi Iván* (2009).

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 2010-ben alapította a Szily Kálmán Díjat a tudományszervezési és igazgatási feladatok során kiváló munkát végző személyek elismerésére, a példamutató köztisztviselői teljesítmény jutalmazására.

Szily Kálmán életművének nem kis elismerését jelenti az is, hogy az elmúlt években az általa alapított folyóirat, a *Természettudományi Közlöny* jogutóda, a *Természet Világa*, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság is Magyar Örökség Díj-ban részesült.

⁶ Grétsy László: Szily Kálmán mint nyelvész. *Természet Világa* 133/12 (2002) (lásd az internetes kiadást).